

XI. századi királyi udvarház maradványai Zircen

1942—43-ban Nagy László, a veszprémi múzeum akkori igazgatója, a zirci Vásártéren, a plébánia-templom mellett, a Kossuth Lajos utca térré szélesedő középső szakaszán középkori templom falait tárta fel (1. kép). A templom körül fallal kerített temetőt, a körítőfalon kívül pedig északról egy nagyobb, délről egy kisebb épületet talált.¹

A középkori templom a mai, 1761 és 1763 között épített templom² északi oldalától mintegy 15 méter távolságra állott, attól eltérő tájolással.

I. A FELTÁRT ÉPÜLETEK LEÍRÁSA

1. A templomot

a romterület közepén tárták fel, amelynek falai a felszínen is észlelhetők voltak és közvetlenül a gyepszint alól kerültek elő.

Hosszházas elrendezésű, egyhajós, íves szentélyű épület volt, $9,40 \times 14,20$ m belméretű hajóval és 3,00 m belső sugarú szentéllyel, átlagosan 1,00 m vastag falakkal (2. kép). A hajó nyugati végében, a nyugati zárófal belső síkjától kb. 1,50 m távolságra a hajó teljes szélességében húzódó, utólag beépített, másfél méter vastag fal alapozása volt látható.

A templom hossz tengelye a keleti iránytól 13° -kal tér el észak felé. Falai a nyugati zárófal kivételével 30 cm magasságban maradtak meg, az utóbbinak csak alapozását sikerült feltárni. Anyaguk helyi fehér keménymész-kő, amelyből durván megmunkált, eltérő nagyságú, lapos kvádereket faragtak. A falakat nagyjából azonos magasságú sorokkal két oldalról emelték, közét vagdalt kővel kevert, erősen meszes habarccsal öntötték ki. A 60 cm mély alapozás kiásott agyaggödörbe döngölt agyaggal kevert kőből készült (3. kép).

A kőtemplom padlószintje a felmenő falból megmaradt egyetlen kősor alsó vonalára rekonstruálható, helyét az árkok metszetszfalán téglatörmelékes, meszes csík jelzi.

A templom belsejében, a nyugati fal és a diadalív között, mindkét oldalfal mellett kör alaprajzú, agyaggal falazott kőalapozásokat tártak fel. Az alaptestek közepén cölöplyukak voltak, köztük többen az elkorhadat cölöp maradványait is megfigyelték (4. kép). A déli fal mellett hat darab ilyen cölöpalap került elő egy sorban, egymástól mért távolságuk kb. 1,75 m (5—6. kép). Az északi oldalon csak a nyugati első alaptestet ásták ki. A két cölöpsor egymástól mért távolsága

6,90 m, az egyes cölöpök közötti távolság négyszerese. A diadalív előtt a déli cölöpsoron belül még egy alapot találtak, a diadalív belső sarkai alatt pedig a kőtemplom falaival elvágott egy-egy kőalaptestet. Ezek egymástól mért távolsága 4,60 m. A cölöpalapokat a kőtemplom falainál mélyebben alapozták. Valamennyit érintetlen agyagtalajba ásták. A kőtemplom rekonstruálható meszes padlószintje egységesen fedi a cölöpalapokat; az alaptesteket, illetve a bennük álló cölöpöket, tehát a kőtemplom építéskor elbontották. Majdnem szabályos elhelyezésük és a kőtemplom falaihoz viszonyított helyük a kőtemplomnál korábbi, favázás építmény létezől tanúskodik (7. kép: alaprajz).

A templom északi oldalán Nagy László tizenhárom, nagyobbára melléklet nélküli sírt tárt fel.

2. A körítőfal

A templom körüli temetőt övező fal is kőből készült. Az ásatás alkalmával két, különböző időben épített körítőfalat tártak fel.

A nagyobb területet bekerítő a feltárt kőtemplom északkeleti sarkától nagy ívben fordul dél felé, körülbelül 30 m hosszban, majd nyugat felé a mai rk. templom déli oldalánál feltárt lakóház alatt átfutva fordul ismét észak felé, s a középkori templomhoz csatlakozik.

A kisebbik körítőfalnak csak a déli szakaszát ismerjük, ezt az előbbi falon belül ásták ki, a hozzá épített és a már említett lakóházzal együtt.

3. Az északi lakóház

közvetlenül a templom északnyugati sarkához csatlakozik, egy négyzetes arányú, $4,50 \times 6,00$ m belméretű helyiséggel. Egy méter vastag fala több átépítésről tanúskodik. Alig megmunkált kövekből később építették a templom mellé (8. kép). Az ásatási rajzból és a fényképekről gyanítható, hogy nyugati fala észak felé folytatódott. Északi fala ráépült egy korábbi, északnyugat-délkeleti, tehát eltérő tájolású hosszú épület déli falára, amelyet nem tártak fel teljesen. Ez a ház egy $7,50 \times 21,70$ m belméretű, egy méter falvastagságú helyiségből áll, amelyhez tőle elváló falazattal egy kb. 1,20 m vastag falú, $7,00 \times 9,50$ m belméretű helyiség csatlakozott (9. kép).

Az első két helyiség falait megmunkálatlan kövekből építették, a harmadikét viszont épp olyan faragott mészkő kváderekből, mint a templom falait (10. kép).

A több periódusú épület teljes feltárása elmaradt.

1. A zirci vásártér 1943-ban.
 1. Der Marktplatz von Zirc im Jahre 1943.
 1. Place du marché à Zirc en 1943.
 1. Зирская базарная площадь в 1943 году.

Sem méreteit, sem kiterjedését, sem beosztását, tehát az előkerült falak összefüggéseit sem ismerjük.

4. A déli lakóház

A kisebb körítőfal déli oldalához nagyjából észak-déli tájolással építették. Háromosztatú ház volt, 70 cm vastag külső és 55 cm vastag belső kőfalakkal. Belső szélessége 4,50 m; a déli helyiség 6,00 m, a középső 4,20 m, az északi pedig 5,30 m hosszú. A rendelkezésünkre álló egyetlen felmérési rajzból nem állapítható meg, hogy egyszerre épült-e, vagy több szakaszban.

II. AZ UDVARHÁZ ÉS ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Az ásatásról sem régészeti napló, sem jelentés nem maradt, az ásatás közben megfigyeltekről ezért nem tudhatunk. A csekély leletanyag kétségtelenül korhatározó jellegű,³ de napló hiányában építéstörténeti szempontból aligha értékelhető. Az épületek keletkezési korának meghatározásához a legszükségesebb ásatási adatok tehát nem állnak rendelkezésünkre.

A feltárt falak, az épületek helyzete, összefüggése és alaprajzi formája azonban első látásra elárulja azok építési idejét, s belőlük még relatív kronológiát is összeállíthatunk.

Az ásatási rajzra tekintve egyértelmű, hogy a templom románkori. A melléje épített több periódusú északi lakóház építési technikája alapján nagyjából azonos korú vele. Későbbiek a körítőfalak, illetve a rövidebb körítőfalhoz épített déli lakóház, amely későközépkorinak tűnik.

Az épületek ennél pontosabb kormeghatározását az ásatás fennmaradt dokumentumai alapján nem tudjuk elvégezni. A mindent tisztázó teljes feltárás reményében, a régészeti és történeti adatok segítségével, az eddig

ismert épületmaradványok vizsgálata alapján mégis megkíséreljük a zirci középkori épületek építéstörténetének megközelítő meghatározását.

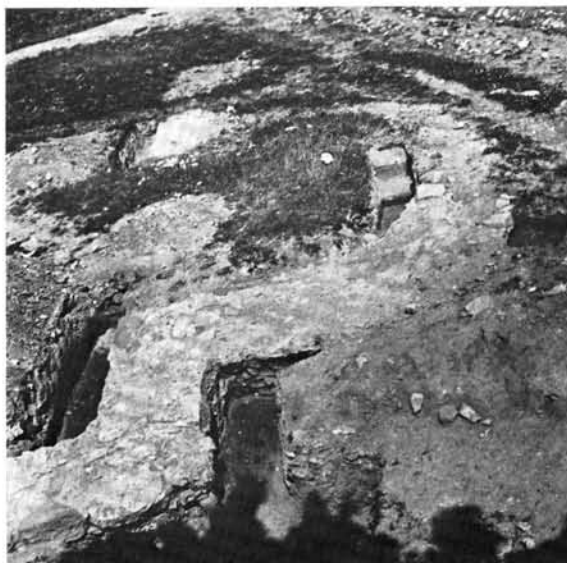
Zirc, vagy ahogy csekély számú korai okleveles adatlunk nevezi, Bakony templomáról először a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékek tudósítanak: 1333-ban, 1334-ben és 1335-ben János nevű papját adóztatták.

A tizedjegyzékek Bakono, Bakon, Boconio egyházas helyét nemcsak az eddigi szakirodalom alapján azonosítjuk Zirccel.⁴ A III. Béla király által alapított ciszterci monostort — amelyet a XIII. század első feléből származó okleveleink egyöntetűen a veszprémi egyházmegyében fekvőnek mondanak⁵ és csak 1257-ben nevezik először „monasterium Beate Marie Virginis de Scyrch”-nek⁶ — 1199-től „de Boccan,”⁷ Bochan,⁸ Buccon,⁹ Boccon,¹⁰ Boconio”-nak¹¹ nevezik. A név nyilvánvalóan a Bakonyerdőben fekvő kolostor jelzője, nem pedig falunév, mivel a Zirc elnevezés sokkal korábbi jellegű. Ugyanúgy csak jelzőnek minősíthetjük az először 1193-ban említett keleti bakonyalji Bakont, amely 1469-ben „Possessio Zaloka al. nom. Bakon” és amely Fehérvár-csurgó és Isztimér közé helyezhető.¹²

A későbbi időkben 1415-ből,¹³ 1520-ból¹⁴ és 1523-ból¹⁵ származó oklevél említi még a zirci plébánost.

A falunak tehát a XIV. század elején volt már temploma. A pápai tizedjegyzékeket, mint az ország első összeírását hasznosítja Györffy György történeti földrajzában, „... az Árpád-kori viszonyok ugyanis a kora Anjou-kori forrásokból ismerhetők meg teljesebben; a pápai tizedlajstromban szereplő falvak néhány kivétellel már a XIII. században fennállottak...”¹⁶ Hozzátehetjük, nemcsak a falvak voltak meg már az Árpád-korban, hanem templomaik is fennállottak, ahogy az Veszprém megye egyházas helyeinek vizsgálatából szinte

2. A szentély feltárás közben.
 2. Der Chor der Kirche während der Freilegung.
 2. Le chœur en cours de la mise à jour.
 2. Святителище во время раскопок.

3. A templom déli kváderfala és alapozása.
 3. Das südliche Quadermauerwerk der Kirche und das Grundgemäuer.
 3. La muraille et le fondement sud de l'église.
 3. Южная стена церкви и ее фундамент.

egyértelműen kitűnt.¹⁷ Ha tehát Zirc 1333-ban egyházas hely, temploma minden valószínűség szerint legalább XIII. századi volt. Ez a templom az 1553-ban — Veszprémnek a törökök által történt elfoglalása után — elnéptelenedett¹⁸ és 1715 körül újraterelített¹⁹ faluban még 1729-ben is romosan állott²⁰ és azonos volt az 1942—43-ban megtalált alapfalakkal.²¹

A középkori templomot, amely a hozzá tartozó plébániával együtt Zirc XVI. századi pusztulásáig állott és működött, a mai barokk templom építéskor, 1761 és 1763 között bontották le és köveit abba építették be.²²

A Zircre vonatkozó oklevelekből a feltárt romokra vonatkozóan a már idézett, 1523-ból származó érdemel figyelmet. Ebben ugyanis a plébános kertjén kívül szó esik Zirci Mihály fiainak: Máté és János nemeseknek „in libero vico Papsie” (talán inkább Papsil = Papszél) álló nemesi kúriájáról.²³

A felsorakoztatott adatokból a XIV. század elejétől említett plébániatemplommal azonosíthatjuk a feltárt templomfalakat és feltételezen a plébánia épületével a templomtól északra feltárt házat. A déli épülettel viszont valamelyik zirci nemes kúriáját azonosíthatjuk.²⁴

Az idézett adatoknál Zirc sokkal korábbi meglétéről tudósít bennünket a Képes Krónika I. András király halálának helyével kapcsolatban. Az 1060-ban Béla herceg lengyel és magyar seregei elől menekülő sebesült András királyt a mosoni kapunál elfogták „...és mivel a Bakony erdejében, Zirc nevű udvarházában gondatlanul tartották, meghalt. Szent Ányos hitvalló monostorában temették el, melyet ez a király alapított Tihanyban, a Balaton tavánál”.²⁵

A szláv nevű, tehát korai településű Zircen ezek szerint 1060-ban már királyi udvarház, curtis állott.

A feltárt zirci templom méretei és arányai alapján okleveles említéseinél jóval korábbinak tűnik. Széles terpesztésű, kissé patkóíves szentélyével, feltűnő hosszával ismert Árpád-kori falusi templomaink közé nem sorolható. Alapozásának módja, falainak építési technikája, durván nagyolt, lapos kváderei és öntött falazata alaprajzi formájához hasonlóan jellegzetesen XI. századi. Mindezt már az ásás idejében feltételezték. 1943 őszén járt a helyszínen a MOB megbízásából Dercsényi Dezső és Dümmerling Ödön, akkori véleményük szerint a feltárt alapfalakban a legősibb zirci templom maradványait kell feltételezni, amely régebbi a XII. század végén épített ciszterci monostornál.²⁶

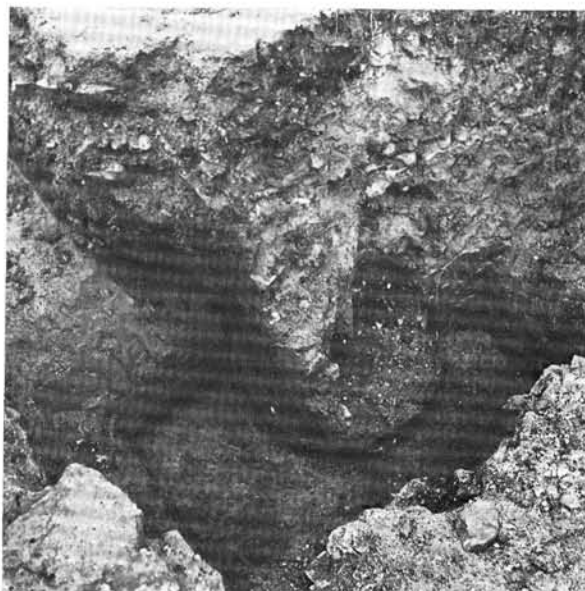
Analógiáit XI. századi, méretben és arányban hasonló templomaink alaprajzában találjuk meg. Közülük a nemrég rekonstruált kalocsai első székesegyház,²⁷ a Giulio Turco XVI. századi rajzából visszaszerkeszthető zalavári apátsági templomot²⁸ (11. kép) és a pécsváradi altemplomot említjük meg.²⁹

A zalavári templom 9,50 × 18,00 m külső méretű volt, a kalocsai 10,50 × 22,00 m, a zirci 11,40 × 16,20 m, nagyjából azonos a pécsváradi templom feltételezett nagyságával. Szentélyének méretei azonosak a pécsváradi altemplom és a zalavári templom szentélyével, s alig kisebbek, mint a kalocsai első székesegyházé.

A felsorolt, nemcsak méretben, de alaprajzi arányban és formában hasonló templomokat az államalapítás utáni évtizedekben építették.³⁰ A velük való feltűnő hasonlóság alapján a feltárt zirci templom építési idejét a XI. század első felére határozhatjuk meg, s benne Veszprém megye egyik legkorábbi kőtemplomát látjuk.

A XI. századi kőtemplom méretei a település fontos, kiemelkedő jelentőségéről vallanak. Zirc azonban a kö-

4. Feltárt cölöpalap.
 4. Freigelegte Pfahlgründung.
 4. Palée, mise à jour.
 4. Открытое основание свая.

5. A templom déli fala a cölöpalapokkal, feltárás közben.
 5. Die Südmauer der Kirche mit der Pfahlgründung während der Freilegung.
 5. Partie sud de l'église, avec les palées, pendant la mise à jour.
 5. Южная стена церкви, основания свай при раскопках.

zépkorban soha nem volt egyházi központ. A falu az oklevelekből ismert első említésétől a III. Béla király által 1182-ben telepített ciszterci apátság jobbágyfalva volt. Az apátság kolostorát és templomát 1912-ben a mai kolostor mögötti parkban részben feltárták,³¹ a Kossuth Lajos utcai Vásártéren feltárt XI. századi templomot tehát — a falu középkori plébániatemplomát — I. András király halálának helyével, a zirci udvarház templomával azonosíthatjuk.

A királyi udvarház, a curtis ugyanis nem állott egyetlen lakóházból. A fogalom alatt olyan kisebb települést kell értenünk, ahol a névadó központi épület mellett több más ház, az udvarispán, az uradalom vezetői és az udvari kiszolgálók lakóházai, istállók, csürök és gazdasági épületek is voltak. A királyi magánbirtokok központjában álló udvarházakhoz templom is tartozott. Az ország erdővidékein elhelyezkedő királyi udvarházak mellett mindenütt megtaláljuk ezt a templomot, a királyi kápolnát.³²

A zirci curtis központi épületét gyanítjuk a templomhoz csatlakozó északi lakóházban, bár a teljes kiterjedésében feltáratlan, alaprajzában és építéstörténetében alig ismert épületről nem alkothatunk végleges véleményt.

A több épületből álló udvarházat és vele a templomot III. Béla király 1182-ben a cisztercieknek adományozta. Véleményem szerint a ciszterciek nagyjából húsz évvel később befejezett kolostoruk felépítéséig az udvarházat használták. Körülötte fejlődött ki a középkori Zirc falu, amelynek plébániatemploma a XIII. századtól a korábbi curtis kápolnája lett. Ebben az időben építhették nyugati végébe, a feltárt belső fal fölé oszlopokon vagy pilléreken álló karzatot.

A királyi monostorok ilyen jellegű alapítása közismert. Győrffy György Pécsvárad, Bakonybél, Zalavár,

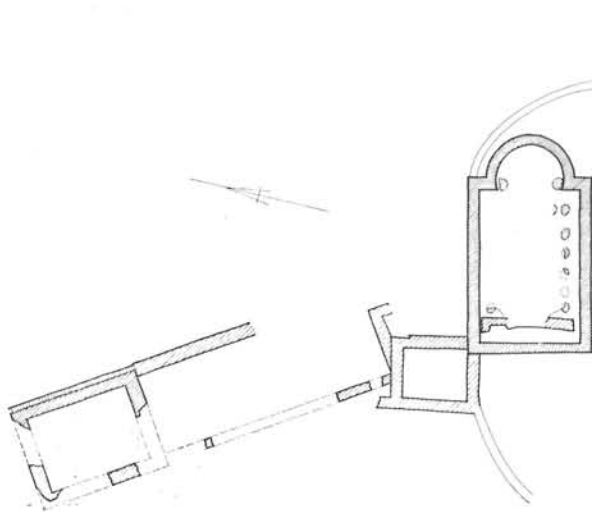
Dömös, Pilisszentkereszt és Pilisszentlélek mellé sorolja Zircet is,³³ mert „... a monostoralapítás lényegében egy udvarháznak, kápolnának és a hozzá tartozó udvari gazdasági szervezetnek egyházi célra való szentelését jelentette”.³⁴

A királyi udvarházak, amelyek egy-egy uradalom központjában állottak, behálózták az egész országot. Rendszerüket I. István király építette ki családi birtokain „... és ezek országszerte Udvar — Udvarhely elnevezést kaptak. . .”³⁵ A Bakony-erdő, amelyet a X. század első felétől a fejedelmi család szálláshelyei öveztek, valószínűleg korán az Árpádok magánbirtoka lett. Területén Zircen kívül több udvarhárról is tudunk.³⁶ Az Udvarhely név hiánya azt jelentheti, hogy az ismert bakonyi curtisok egy része később, a XII. században, az egységes erdőispánsági szervezet létrejöttékor keletkezett. Zirc példája viszont azt látszik bizonyítani, hogy az itteni udvarház korábbi az I. István király által létrehozott szervezetenél. Ezt bizonyítják az 1060 körül már létezett kőtemplom belsejében feltárt cölöpalapok. Az ezekből rekonstruálható fatemplom a XI. század közepén kőből kiépített udvarházat és templomot kétségtelenül megelőzte. Hitelesítő ásatás hiányában építésének idejét ma még nem állapíthatjuk meg, feltételezzük azonban, hogy a X. század végéről vagy a XI. század elejéről származik és egy korai udvarházhoz tartozott.

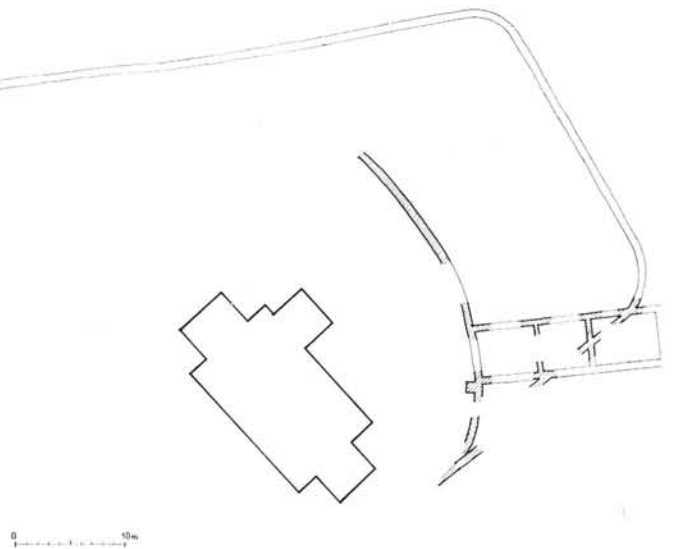
A Veszprém melletti Jutas és Fajs falunév tanúsága szerint a későbbi Veszprém vármegye területét a megszálló Szalók nemzetségtől már a X. század elején kisajátította a fejedelmi család.³⁷ Az észak-nyugati Bakonyaliban fekvő Tevel és az északiban levő Koppány falunév arról vall, hogy az Árpádok ezt a területet ugyanabban az időben szerezték meg.³⁸ Elképzelhetetlennek

6. A déli cölöpalapok feltárás közben.
 6. Die südliche Pfahlgründung während der Freilegung.
 6. Palée sud, pendant la mise à jour.
 6. Южные основания свай во время раскопок.

7. Zirc ásatási helyszínrajza.
7. Der Lageplan der Grabungen in Zirc.

7. Plan des fouilles à Zirc.
7. План-схема зирцких раскопок.

tartom, hogy a két családi birtoktest között ne lett volna összeköttetés a Bakonyerdőn keresztül már a X. század második felében, hogy a fejedelmi család rokon tagjai és kíséretük a Kisalföld és a Séd völgye között csak a Móri árkon át tett hatalmas kerülővel közlekedtek volna.³⁹ A Bakonyon délről észak felé átvezető, a XIII. századtól okleveles adatokból is ismert út a Séd völgyében, Vilonyánál ágazott le a Fehérvár—Veszprém hadiútról és Hajmáskéren, Ballán, Perén át Zircre, majd onnét nagyjából a mai győri út vonalán haladva, Veszprémvársánynál ért ki a hegyekből. A leírt útvonal a középkori sóút.⁴⁰ Figyelemre méltó, hogy az utat délen, a bakonyi erdők alján egy X. századi katonai telepítésre valló Kér, északon pedig egy hasonló, Varsány nevű falu zárja le. Nem tarthatjuk véletlennek éppen itt a két törzsi jellegű helynevet, s belőlük a bakonyi út korai létét látjuk bizonyítottnak.⁴¹

Zirc ennek az útnak felezőpontján van, ahol feltételezésünk szerint a X. századtól olyan fejedelmi, később királyi pihenőhelynek, talán vadászháznak kellett lennie, amelyhez a fatemplom tartozott.

Ezt az inkább feltételezett, mintsem egyértelműen bizonyítható korai fejedelmi szálláshelyet szervezte a XI. század első felében I. István király udvarházzá és uradalommá és ezt kapták meg 1182-ben a Franciaországból behívott ciszterciek. Mindez cáfolja azt a feltevést, amely szerint a ciszterciek a XII. század végi Magyarországon, alapszabályaik értelmében, irdatlan és lakatlan erdőkben, közlekedéstől és kultúrától távol építették monostoraikat.⁴²

A zirci apátság középkori birtokain végigtekintve azt látjuk, hogy III. Béla király nemcsak a zirci udvarház, hanem a későbbi Bakony megye, tehát egyéb bakonyi uradalmak területén is adományozott falvakat.⁴³ Talán nem túlzás ebből arra következtetnünk, hogy a XII. század végén, a monostor alapításának idején

a bakonyi uradalmak már az egységes bakonyi ispánság részei voltak és az ispánság első székhelye a központi fekvésű Zirc volt.

Zirc eladományozásával az ispánság újszékhelye Csesznek lett, ahogy ezt annak szláv eredetű neve bizonyítja.⁴⁴ Itt épült fel a XIII. század közepén az ispáni vár. Várnagya még akkor is viselte a bakonyi ispán

8. Az északi épület első helyisége a templom északi falával. Előtérben a karzatalapozás indítása.

8. Der erste Raum des nördlichen Gebäudes mit der Nordseite der Kirche. Im Vordergrund das Fundament der Empore.

8. Le premier local du bâtiment nord, avec la partie nord de l'église. Au premier plan: supports de la tribune d'orgues.

8. Переднее помещение северного здания с северной стеной строения. На переднем плане основание хор.

9. Északi épület. A korábbi ház falára alapozott első helyiség fala.
 9. Das nördliche Gebäude. Die Mauer des auf die Südmauer des früheren Gebäudes fundierten ersten Raumes.
 9. Bâtiment nord. Le mur du premier local, élevé sur le mur sud de l'ancienne maison.
 9. Северное здание. Стена первого помещения, базированная на южную стену более раннего дома.

címét, amikor Csesznek már magánvár volt, a várnagyok pedig a magánbirtokos familiárisai közül kerültek ki.⁴⁵

Ez a folyamat az Árpád-kori Magyarország erdőterületein nagyjából azonos módon zajlott le. „A királyi erdőuradalmak, a későbbi erdőispánságok a XII. század végén már megvoltak” — írja Győrffy György történeti földrajzában — „Központjuk a királyok tartózkodási helyeül szolgáló udvarházak voltak, amelyek mellett a XIII. század közepére többnyire várak is épültek. Ily módon az erdőispánságok egy része a XIII—XIV. században vármegyévé alakult, más része beleolvadt abba a vármegyébe, melynek területén az erdők elterültek”.⁴⁶

A Bakonyerdő a XIII. század végére vásárlással, birtokcserékkel és királyi adományokkal a Csák nemzetség birtoka lett. Az ugodai ág tagjai: Demeter fia Csák bán, majd őt követően Demeter nevű unokaöccse az örökös bakonyi ispán címet viselte.⁴⁷ A XIV. század elején I. Károly király részben visszaváltotta, részben másoknak adományozta el a bakonyi ispánság egyes részeit, ezáltal abból nem lett önálló vármegye, hanem később beolvadt Veszprém megye területébe.

Az 1942–43-as ásatás a felszínre hozta a X—XI. századi fatemplomot — ami nyilvánvalóan nem állt önmagában, hanem valamilyen településhez, feltételezésünk szerint fejedelmi szálláshelyhez vagy vadászházhoz tartozott — a XI. század közepéig épített királyi udvarházat a kőtemplommal, amely 1182 után a XVI. század közepéig a zirci ciszterciék jobbágyfalvának plébániatemploma volt, és egy XV—XVI. századi kőházat.

Árpád-kori építészetünk legkorábbi szakaszáról olyan

keveset tudunk, hogy a zirci udvarház épületeinek sürgető és feltétlenül szükséges hitelesítő ásatása és vele feltevéseink bizonyítása túlnő Zirc és Veszprém megye hely- és építészettörténeti problémáinak körén.

Történeti és építészeti jelentősége elsősorban azért kiemelkedő, mert az ismert Árpád-kori királyi udvarházak közül eddig az egyetlen, amelynek épületmaradványait ismerjük. A további kutatás feleletet adhatna olyan izgalmas témákra, mint az I. István-kori királyi udvarházak kialakulásának kérdése, ebben az esetben a fatemplom és az ahhoz tartozó egyéb épületek, esetleges temető stb. tisztázásával. Megnyugtató választ kaphatnánk a XI. századi királyi udvarházak kialakításának építészeti formálására, amelyről ma még jóformán semmit sem tudunk, s közelebb vinne bennünket korai faépítészetünk megismeréséhez. A zirci kőtemplom máris azt látszik bizonyítani, hogy ezekben a korai curtisokban az államalapítás utáni évtizedekből származó kőépületekkel kell számolnunk, s közöttük ha nem is Zalavár méretű — ahogy ezt Győrffy György a récésküti bazilikáról feltételezi —, de a későbbi román stílusú falusi templomoknál jóval nagyobb, első egyházi központjaink és kolostoraink templomaihoz hasonló és azokkal közel egyező méretű vagy alig kisebb templomokat gyaníthatunk. Az államszervezés és a térítés munkája megkívánta, hogy a király magánbirtokain emelt templomok méretükben az uralkodói hatalmat reprezentálják.

A hitelesítő ásatással egyidejűleg a feltárt templomfalak mellett álló barokk templom falkutatása is fontos lenne, mert az abba beépített középkori kőfaragványok

10. Az északi épület keleti oldala.
 10. Die Ostseite des nördlichen Gebäudes.
 10. Côté est du bâtiment nord
 10. Восточная сторона северного здания.

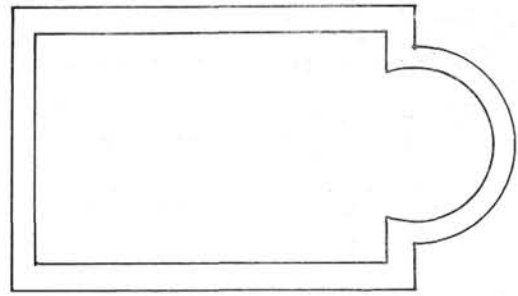
kibontása tovább segíthetne a kőtemplom korának meghatározásában. A hitelesítő ásatással és a barokk templom falkutatásával készíthetnénk el XI. századi építészetünk jelentős emlékének elméleti rekonstrukcióját, s gazdagíthatnánk egy olyan kort, amelynek építészeti emlékei úgyszólván számban maradtak ránk.

A zirci udvarház és környékének feltárása az Árpád-kori településtörténet kutatásához is szolgáltatna további adatokat. A távolabbi környék vizsgálatával választ adhatna a Bakony betelepülésének kérdéseire.

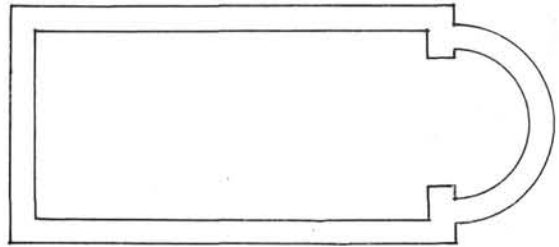
Koppány Tibor

JEGYZETEK

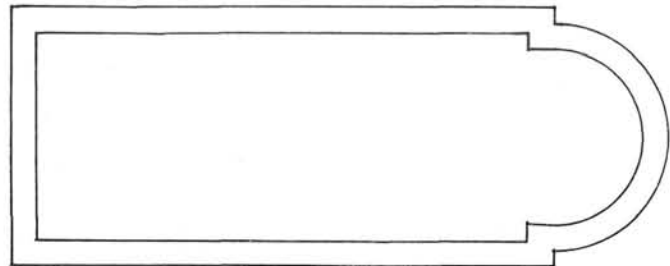
- ¹ Az ásatás építészeti eredményeinek közlésre történő átengedését ezúton köszönöm Nagy Lászlónak és a Bakonyi Múzeumnak. Az ásatásra vonatkozó feljegyzések, fényképek, a leletek és a felmérési rajz a Bakonyi Múzeum régészeti adattárában vannak. A felmérési rajzot 1943. november 14-én Vándor Ferenc építészmérnök készítette.
- ² Horváth Konstantin: Zirc története. Veszprém, 1930. 179–180. — Aggházy Mária: A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században. Veszprém, 1937. 24.
- ³ XII–XIII. századi fenékbélyeges töredékek, hullámvonalas palack és fazék, későközépkori vastárgyak: Magyarország Régészeti Topográfiaja készülő 4. kötete, 81/1. számú leelőhely. Adatainak felhasználásáért a társszerző Éri István megyei múzeumigazgatónak mondok köszönetet.
- ⁴ Lukács—Fraknói: A veszprémi püspökség római oklevéltára. II. 65., 73., 80. (a következőkben: Mon. Veszpr.) és Békefi Remig: A Balaton környékének egyházi és várai a középkorban. Bp. 1907. 86.
- ⁵ 1203.; CD. II. 419; Knauz: Mon. Strig. I. 165; 1218.; Békefi: A pilisi apátság története. I. Bp. 1891. 308; 1237.; AUO. II. 59; Fuxhoffer—Czinár Monasterológia (Tom. II. 81.): „Abbatia de Bonconio... fundata est sub Bela III Rege anno 1182 in Dioecesi Vesprimensi.”
- ⁶ AUO. II. 291.
- ⁷ 1199.; CD. II. 356.
- ⁸ 1203.; CD. II. 419; Knauz: Mon. Strig. I. 165.
- ⁹ 1204.; Knauz: Mon. Strig. I. 175.
- ¹⁰ 1231.; PRT. I. 706.
- ¹¹ 1246.; CD. IX/7., 660.
- ¹² Csánki III. 357; Knauz: Mon. Strig. I. 142.
- ¹³ Békefi: A Balaton... 86.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ CD. X/6., 603.
- ¹⁶ Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963. 9.
- ¹⁷ Koppány: Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 6., 117–150.
- ¹⁸ Páky Zsolt: Veszprém megye története a török hódoltság korában. Veszprém, 1942. 158. és IIa—Kovacsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. 414.
- ¹⁹ Horváth K. i. m. 131.
- ²⁰ Uo. 171.
- ²¹ Uo. 19.
- ²² Aggházy i. m. 24. Azt a feltevését, amely szerint „az apátsági romok köveit használták fel” az új templom építkezéséhez, módosítanunk kell, mert azt valószínűleg a mellette álló középkori templom köveiből építették.
- ²³ CD. X/6., 602–603.
- ²⁴ Háromosztatú alaprajzával Veszprém megyében a Balaton-környék több helyéről ismert XV–XVI. századi kőházakkal rokon, közvetlen analógiái az alsóorsi gótikus ház (Entz Géza: Gótikus udvarház Alsóorsón. Műv. tört. Ért. 1956. 125–132.), a Nagyvázsony-csepelyi nemes udvarház (Kovalovszky Júlia: Ásatások Csepelyen. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 8., 1969. 225–231.) és az átépített vilonyai református paplak.
- ²⁵ Dercsényi—Csapodiné: Képes Krónika. Bp. 1964. II. 118; PRT. X. 15; Szentpétery SRH. I. 357., II. 38.
- ²⁶ Veszprémi Hírlap, 1943. X. 20., 84. sz. 3. oldal: „Meginult az ősi zirci templom feltárása”, c. cikk.
- ²⁷ Kozák Károly: Félköríves szentélyű templomaink a XI. században. Arch. Ért. 1966. 51–55. A méreteket Henszlmann és Foerk ott idézett munkáinak adatai alapján számítottuk ki.
- ²⁸ OMF Tervtár 15.012 lsz. A rajta jelölt passzus sümegi, nagyvázsonyi, keszthelyi és csobánci, helyszínen végzett méret-ellenőrzéseinkből egyégesen a római kettős lépés méretében, 148 cm-ben állapíthatjuk meg.
- ²⁹ Kozák K. i. h. és Ferenczy Károly építész szíves szóbeli közlése.
- ³⁰ Zalavárra: Entz Géza, „XI. századi kőfaragó műhely Zalaváron” c. tanulmánya. Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts. Bp. 1964. 109–124.

1.

2.

3.

11. 1. Zirc, 2. Zalavár, 3. Kalocsa I.
 11. 1, Zirc, 2. Zalavár, 3. Kalocsa I.,
 11. 1. Zirc, 2. Zalavár, 3. Kalocsa I.,
 11. 1. Зирц, 2. Залавар, 3. Калоча I.

Pécsváradra és Kalocsára Kozák Károly i. m. és legújabban: Nagy Árpád „A kalocsai XI. századi érseksir leletei.” Műv. tört. Ért. 1968. 1–2., 112–120.

³¹ Hümpfner Tibor: A zirci apátsági templom ásatása (1912–13). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2. 1964. 119–140.

³² Györfly György: Opponensi vélemény Cs. Sós Ágnes „A Dunántúl IX. századi szlav népessége” c. kandidátusi értekezéséről. Arch. Ért. 1968. I., 114. (a továbbiakban: Györfly Arch. Ért. 1968.) és ugyanó „A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálata alapján”. A MTA. II. Oszt. Közl. XVIII. 1969. 2–3. sz. 214. (a továbbiakban: Györfly MTA II. O. K. 1969.)

³³ Györfly Arch. Ért. 1968. 114.

³⁴ Györfly MTA II. O. K. 1969. 214. Megjegyezzük, hogy a zselicszentjakabí és a vértesszentkereszti monostorok napjainkban kialakuló alapítástörténetéből úgy tűnik, a korai magánalapítású monostorok is udvarházak, vadászházak helyén épültek.

Zselicszentjakabra Zádor Mihály: Kaposvár, Bp. 1964. 28—35. Vértes-szentkereszt hasonló helyzetére az ott ásátó Ambrusné Kozák Éva hívta fel figyelmemet.

Figyelemre méltó, hogy Zircről mintegy 10 km-re délkeletre, Alsóperepuszta mellett, Zirczel egyező méretű Árpád-kori templom romja áll az erdőben. A felszín fölé csak északi, 80 cm vastag falának kb. 5 méter hosszú szakasza emelkedik, de a keletelt, íves szentélyel záródó templom alaprajza a terepen egyértelműen felismerhető. Hajójának külső mérete 8×15 méter, amelyhez 7 méter átmérőjű apszis csatlakozik. A rom körül nagyjából 30 méteres átmérővel épített körítőfal látszik, amelynek déli oldalán mély árok húzódik, észak felé pedig lakóházak helye látszik. (Koppány i. m. 139—140. oldal; Römer Flóris: A Bakony. Győr, 1863. 135. Az alaprajz 1964. évi felmérésem.) A település a középkori okleveles adatokból ismert Perével azonosítható. Első említésekor, 1290-ben a Rátót nemzetség birtoka volt, amelyet Csák-nembeli Márk fia: István és Péter vettek meg a már tulajdonukban levő Tés falu mellé. A felsorolt szomszédok, a Szalók nemzetségbeli Balaiak, a zirci apát és a fehérvári keresztések, valamint a fehérvári káptalan az oklevélben említett Perét, Tés, Rátót, Bala, Olaszfalu és Bakonyháza közé lokalizálja. (T. T. 1888. 592.) A falu később a Csákok építette Bátorkövi uradalomhoz tartozott. (Csánki III. 246; Illa—Kovacsics i. m. 330.) 1290 előtti birtokviszonyait nem ismerjük. A Rátót nemzetség kaphatta királyi adományként a törzsbirtok Rátóttal határos Perét, de vásárolhatta is azt. A település temploma az előző feltevést támasztja alá. Elképzelhető, hogy Pere a zirci királyi udvarházhoz tartozó falu volt, s ott korai építésű templom állott. Történetkutatásunk lehetségesnek tartja ugyanis, hogy a királyi udvarhelyekhez nem csak egy kápolna tartozott, ahogy ezt Pécsvárad esetében feltételezi Győrffy György. (Győrffy MTA II. O. K. 1969. 214.) A perai templommal kapcsolatban bizonyítékokat — Zirchez hasonlóan — csak teljes igényű régészeti feltárás adhatna. Ennek reméltét megtörténtéig meg kell elégednünk feltételezéssel.

²⁵ Győrffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Arch. Ért. 1970. 2., 199. (a továbbiakban: Győrffy Arch. Ért. 1970.)

²⁶ Lövdől: Szentpétery Krit. jegyz. 1565. és Jankovich Miklós „Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye.” Bud. Rég. XIX. 1959. 73.

²⁷ Győrffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok, 1958. 1—4., 36.

²⁸ Győrffy Arch. Ért. 1970. 2., 203. és Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Bp. 1970. 38—43.

²⁹ Heckenast i. h.

³⁰ Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. Sz. 1929—30. 116. oldalán a 18—19. sz. útvonal.

³¹ A Dunántúl erdőborította, alacsony hegyvonulatait a X. század második felében szálta meg a magyarság, szláv őslakossága azonban korábbi. A kérdésre: Knieza István „Magyarország népei a XI-ik században” Szt. István Emlékkönyv. II. Bp. 1938. és legutóbb: Moór Elemér: Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. Századok, 1970. 2., 361.

³² Horváth K. i. m. 2. — Illa—Kovacsics i. m. 414.

³³ a) A közeli Olaszfalu neve után talán a ciszterciek által telepített latinok falva volt, bár latinus, tehát valloan bevándorlókkal korábban is számolhatunk, ahogy erre XI. századi adatok alapján Heckenast Gusztáv volt szíves figyelmemet felhívni. Területe mindenesetre a szentkirályi részirtokhoz hasonlóan a zirci udvarházhoz tartozhatott.

b) A Pápa melletti két Tevel X. századi fejedelmi szálláshely, maga is uradalmi központ (Heckenast i. m. 81.). Hozzá tartozhatott a közeli Iváncháza, ahol a középkorban a zirci apátság predikálási élekt (Illá—Kovacsics i. m. 206.).

c) Berénd (ma Ajka része) a lövdői királyi udvarházhoz tartozott Boldéval együtt (Csánki III. 222., 224., 257.) és mint távoli birtokot, önálló gazdatiszt irányította (Horváth K. i. m. 10.).

d) Súly, bár nem fekszik a Bakonyban, királyi kápolnás helyként talán maga is udvarhely volt. A IV. Béla király által 1257-ben átíratott veszprémi donációslevelet ugyanis itt adta ki 1009-ben I. István király, kápolnáját pedig 1221-ben II. Andrásról kapta meg a veszprémi püspök (Szentpétery Krit. jegyz. 372., uó: Szt. István király pécsi és pécsvárad alapítólevele. É. n. és Győrffy György: Székesfehérvár fel-tünése a történelmi forrásokban. Székesfehérvár évszázadai. I. Szfvár, 1967. 23.).

e) Balatonszöllös zalai részirtoka, a Győr megyi Börcs, az ismeretlen helyű Kékköfő távolabbi részirtok volt, az ugyancsak ismeretlen Kóudvár azonban megint egy királyi udvarház birtoka lehetett (Horváth K. i. m. 10.).

³⁴ Illa—Kovacsics i. m. 158.

³⁵ 1392 után a Garaiaké, 1401-ben az ő várnagyuk a bakonyi ispán: Századok, 1876. 303.

³⁶ Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963. 45.

³⁷ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Bp. 1890. 297., 333—336.

Die Überreste eines königlichen Freihofes aus dem 11. Jahrhundert in Zirc

1942 und 1943 legte der damalige Direktor des Veszprémer Museums Dr. László Nagy auf dem Marktplatz von Zirc die Grundmauern einer mittelalterlichen Kirche frei. Die Kirche war von einem Friedhof umgeben, der wiederum mit Steinmauern umgrenzt wurde; zur Nordseite der Kirche wurde ein aus mehreren Räumen bestehendes Gebäude zugebaut. Südlich der Kirche, an der Einfriedungsmauer kam noch ein Wohnhaus zum Vorschein.

Auf Grund der Überlieferungen der Chroniken und der Angaben der mittelalterlichen Urkunden scheint es wahrscheinlich zu sein, daß diese Kirche mit frühromanischem Grundriß die Kapelle des sich im 11. Jahrhundert hier befindenden königlichen Walddomänenzentrums, Curtis war, in dem der König András I. im Jahre 1060 verstarb. Es ist anzunehmen, daß das zu ihr im Norden zugebaute, einen komplizierten Grundriß habende, mehrmals umgestaltete, aber noch nicht vollständig freigelegte Gebäude das königliche Herrenhaus war. Das an der südlichen Seite der Einfriedungsmauer freigelegte Wohnhaus war ein im 15. Jahrhundert aus Stein errichtetes und aus drei Räumen bestehendes Gebäude, vielleicht das Pfarramt oder das Wohnhaus eines ärmeren Adligen.

König Béla III. schenkte Zirc im Jahre 1182 den aus Frankreich nach Ungarn geholten Zisterziensern. Die Mönche errichteten ihr großes Kloster mit typisch französischem Grundriß und französischer Bauform um 1200,

bis zu diesem Zeitpunkt durften sie in dem ehemaligen königlichen Herrenhaus gewohnt und dessen Kapelle benutzt haben. Nach der Errichtung der Klosterkirche wurde die königliche Kapelle die Pfarrkirche des sich neben dem Herrenhaus herausbildenden und zum Kloster gehörenden Dorfes der Leibsigenen und bewahrte diese Funktion das ganze Mittelalter hindurch. Sie wurde mit dem Kloster und dem Dorf zusammen im Jahre 1553 vernichtet, als die Bevölkerung vor den Türken, die Veszprém im vorangehenden Jahr eingenommen hatten, flüchtete und das Kloster sprengte.

Das Dorf wurde nach 1715 um die Trümmer der Kirche wiederaufgebaut. Zwischen 1761 und 1763 riß man auch die Überreste der Kirche ab und baute die auch heute noch bestehende Barock-Kirche aus ihren Steinen auf.

Die Bedeutung des in Zirc freigelegten mittelalterlichen Gebäudekomplexes wächst über die Grenzen des Komitats Veszprém hinaus, weil er das einzige von dem um die Zeit der Gründung des ungarischen Staates, in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts organisierten königlichen Domänenzentren ist, dessen bauliche Überreste auf uns geblieben sind. Die Kontrolle der fast vor dreißig Jahren durchgeführten Grabung, eine sämtliche Gesichtspunkte berücksichtigende, vollwertige Freilegung, könnte die Frage der Baugeschichte des königlichen Freihofes in Zirc und zugleich die Frage einer bisher unbekanntem Periode der Architektur Ungarns im 11. Jahrhundert beruhigend beantworten.

Tibor Koppány

Restes d'un manoir royal du XIe siècle à Zirc

En 1942 et 1943, sur la place du marché de Zirc, M. László Nagy, directeur d'alors du musée de Veszprém a mis à jour le sous-oeuvre d'une église médiévale. Autour de l'église il y avait un cimetière entouré d'un mur de pierre; du côté nord, une maison à plusieurs pièces touchait l'église. Au sud de l'église, près du mur de clôture, une autre maison d'habitation fut retrouvée.

A la base des données de chroniques et de diplômes médiévaux nous pouvons démontrer avec beaucoup de vraisemblance que l'église au plan en style roman précoce, était la chapelle de ce centre de région forestière royale (*curtis*) où le roi André Ier est mort en 1060. On peut supposer que le bâtiment qui la touchait du côté nord était le manoir royal. Ce bâtiment n'est pas encore entièrement mis à jour nous connaissons son plan compliqué, et nous savons qu'il a été plusieurs fois rebâti. La maison d'habitat auprès du mur de clôture date du XVe siècle, elle avait trois pièces et servait comme cure ou c'était la maison d'un noble pauvre.

C'est en 1182 que le roi Béla III donna Zirc en fief aux Cisterciens, arrivés de France. Vers 1200 les religieux bâtirent leur monastère dont le plan et les solutions de détail sont typiquement français. Entre ces deux dates ils habitèrent

dans l'ancien manoir royal, et officèrent dans la chapelle voisine. L'église abbatiale une fois construite, la chapelle royale devint et resta l'église paroissiale du village de serfs, formé autour du manoir et asservi à l'abbaye, tout au long du Moyen Âge. L'église fut détruite en 1553, de même que le village et le monastère. Les habitants s'enfuirent devant les Turcs qui occupèrent la ville de Veszprém un an plus tôt, et le monastère fut détruit à l'explosif.

Le village fut repeuplé après 1715, rebâti autour de l'église en ruines. Entre 1761 et 1763 les ruines de la vieille église furent démolies, et de ces pierres on bâtit l'église paroissiale baroque qui se trouve même aujourd'hui auprès l'emplacement de l'ancienne chapelle.

L'importance de cet ensemble de bâtiments retrouvé à Zirc dépasse les frontières du département de Veszprém parce qu'il est le seul des centres de région forestière royale, constitués dans l'époque de la fondation de l'État hongrois, dont nous connaissons les vestiges architecturaux. La vérification des fouilles exécutées il y a presque trente ans, une nouvelle mise à jour, complète et tenant compte de tous les aspects, mettrait sous une lumière nouvelle l'historique de la construction du manoir royal de Zirc et les détails encore inconnus de l'architecture hongroise du XIe siècle.

Tibor Koppány

Остатки королевской усадьбы XI века в Зирце

В 1942—43 гг. на базарной площади в Зирце тогдашний директор веспремского музея д-р Ласло Надь произвел раскопки фундаментальных стен средневековой церкви. Вокруг церкви располагалось кладбище, которое окружала каменная ограда; с северной стороны к церкви примыкало здание, состоявшее из большого числа помещений. С южной стороны церкви, у самой каменной ограды, был вскрыт еще один жилой дом.

На основании хроник того времени и других письменных документов вполне возможно предположить, что вскрытая ранне-романская церковь была часовней, расположенной в центре тех самых лесных королевских владений, где в 1060 году скончался король Андраш I. Можно предполагать, что здание сложной планировки, многократно перестроенное, пока еще не полностью вскрытое, примыкающее к церкви с северной стороны, было королевским домом. Здание, вскрытое с южной стороны возле кладбищенской ограды — каменное строение XV века, состоявшее из трех помещений, принадлежало небогатому дворянину или же приходу.

В 1182 году король Бела III подарил Зирц приглашенным из Франции цистерцианцам. Ими и был построен около 1200 года большой монастырь в типично французском стиле. До этого же они, повидимому, жили в

бызшем королевском доме и пользовались относящейся к нему часовней. После того, как была выстроена монастырская церковь, часовня эта стала приходской церковью крепостной деревни, выросшей вокруг монастыря. Эту функцию она исполняла на протяжении всего средневековья. В 1553 году она была разрушена вместе с деревней и монастырем. За год до этого турки овладели Веспремом, население оставило деревню и взорвало монастырь.

После 1715 года вокруг руин церкви вновь отстроилась деревня. Между 1761 и 1763 гг. руины старой церкви были разобраны и из ее камней была построена стоящая и поныне приходская церковь в стиле барокко.

Архитектурный ансамбль, вскрытый при раскопках в Зирце, имеет большое историческое значение, выходящее за рамки комитата Веспрем, так как это единственный дошедший до нас архитектурный памятник организованного королевского хозяйства первой половины XI века. Проверка раскопок, проведенных почти тридцать лет тому назад, новые тщательные раскопки, всестороннее изучение материалов раскопок может дать нам ответ на историю строительства зирцкого королевского дома и вместе с тем прольет свет и на до сих пор неизвестные стороны венгерской архитектуры XI века.

Тибор Коппаны

A Balatonfüred – temetői templomrom feltárása és helyreállítása

I. A TEMPLOM TÖRTÉNETE

Balatonfüred északi részén, a Balatonszöllősen át Nagyvázsönyba vezető országút melletti régi katolikus temetőben középkori templom romjai állanak. A temető az ún. „falú Füred” fölötti dombon fekszik, a Siske utca mellett, a Siske forrástól nyugatra (1. kép). Kicsit távol van a középkori Füred feltételezhető falumagjától, ezért úgy tűnik, hogy a templomrom nem Füred, hanem egy másik falu temploma volt.

A mai Balatonfüred környékén az Árpád-kori oklevelek három falut említenek: Papsokát, Kéket és Füredet. Mindhárom nevével 1211-ben találkozunk először. II. András király Oros volt tihanyi apát kérésére összeírta a tihanyi apátság birtokait. E nagyon fontos oklevélben az apátság javai között Pécsely, Kövesd, Aszófő után írják le „villa Poposca” — nevét.¹ Az apátnak mintegy 11 ház szolgáját, 20 torlóját sorolja fel itt az oklevél, akik különféle szolgáltatásokkal tartoznak az apátságnak. Ezenkívül van a tihanyi egyháznak Poposca villában a Szent Mihály egyháza mellett 6 ekére való földje, melyet pénzen vettek Száka fia Istvántól és testvéreitől. („Preterea ecclesia habet terram in villa Poposca precio comparatam a Stephano, filio Zaca et eius fratribus, iuxta ecclesiam Beati Michaelis adiacentem...”)² Ez az oklevél Poposca (Papsoka) után Kék falut (villa Kecu) tárgyalja, ahol mintegy 16 ház torlója (exequialis) van az apátságnak. Arács után Füredről beszél az oklevél (villa Füred) itt mintegy 9 háznép exequialessel bírt az apátság, akik között voltak földművelők, szőlőművesek és várőrök.³ Úgy tűnik, hogy Papsoka valamivel nagyobb Kéknél és kb. kétszer akkora, mint Füred. — Ez az oklevél nagyon fontos emlék korai gazdaságtörténeti kutatásunk számára is. A föld művelésével kapcsolatban itt nem hallunk az egyháznak, csak az egyház jobbágynak közös műveléséről. Az egyház külön elhatárolt és trágyázott földjeinek felsorolása viszont már egy későbbi gazdasági fejlődésnek, a telekrendszerre való áttérésnek az előjele.⁴

A fenti oklevélben említett három falut pontosan helyhez tudjuk kötni. A veszprémi Bakonyi Múzeum munkatársai a megyei régészeti topográfiai kötet készítésekor Füred környékén is végeztek terepbejárást, és három helyen találtak elpusztult középkori települést.⁵ A régi temetőben álló templomromtól északra és keletre eső partoldalban több beásás elszíneződött feltjét figyelték meg, s ezekből XI—XIII. századi fogaskerék technikával díszített cseréptöredéket gyűjtöttek.⁶ A mai

Füredtől északra fekvő Kéki völgyben talált Árpád-kori település a fent említett Kékkal azonos. „Villa Fured” nyomait a mai község belterületén, a Bajcsy-Zsilinszky úti paplak mögötti kertben talált XII—XVI. századi cserepek jelzik.⁷ A régi temetőben álló templom mellett elpusztult falu ezek szerint Papsokával azonos, az itt levő templomrom pedig az oklevélben említett Szent Mihály egyház volt tehát.

E templomról 1267-ből is maradt fenn adatunk. Ekkor a tihanyi monostor apáti székében Jeromos apát ült, s ő kieszközölte monostora számára IV. Kelemen pápa bulláját. Kelemen pápa a bullában Szent Péter oltalma alá fogadja a tihanyi apátságot, és elsorolt javainak és kiváltságainak birtokában megerősíti. Papsokáról is említést tesz: „predium, quod Popsuka vulgariter appellatur, et ius patronatus, quod in ecclesia Sancti Mychaelis loci eiusdem habetis”.⁸ Tehát a Szent Mihály egyház kegyura a tihanyi apátság.

Papsoka nevével 1314-ben találkozunk utoljára. Ekkor Tamás tihanyi apát és konventje bizonyítja, hogy Popsukáról való Kecha fia Sebestyén jobbágyuk Szőlősen levő 4 hold földjét az ottani apátsági tiszt engedelmével eladta Arnold ispán jobbágyának, Bedus fia Lukácsnak.⁹

1211-ben villának, 1267-ben prediumnak írják Papsokát. 1314-ben csak egy jobbágy nevében maradt fenn említése. Ez a két fajta megnevezés figyelemre méltó, különösen az 1267-es „predium”. Szabó István a magyar falurendszer kialakulásáról írt könyvében foglalkozik a korai prediumokkal. Véleménye szerint: „A XI—XIII. században a predium olyan földesúri gazdasági telepet, üzemet jelölt meg nálunk, melyet a földesúr maga tartott fenn, s melyben saját eszközeivel folytatott termelőmunkát, és pedig alapjában véve rabszolga-szolgá állapotú vagy legalábbis rabszolga eredetű munkaerővel”.¹⁰ Idők folyamán a predium lakói egyre nagyobb számban már házas-földes rabszolgák lettek, most már a maguk házában laktak, a földet a maguk termelő-eszközeivel művelték, uruknak súlyos terményszolgáltatással tartoztak. — Sokszor a predium nem önálló település volt, hanem a falu földjén osztozott más birtokossal, s a már rajta kívül ott fennálló faluközösséggel. A predium fokozatosan faluvá vált, a XI—XIII. században gyakran templom vagy kolostor állott benne. Az oklevelekben gyakran mondták villának is.¹¹ — Ilyen prediuma — gazdasági üzeme lehetett a tihanyi apátságnak Papsokán, amely azonban nem volt önálló tele-